

СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ

SOCIAL AND CIVIL COMPETENCE OF PRESCHOOL CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT: CONCEPT, ESSENCE, FEATURES

У статті представлено тлумачення понять «соціальна компетентність» та «громадянська компетентність» у дослідженнях вчених і проаналізовано ступінь розробленості проблеми формування компетентності особистості. Вказано, що одним із пріоритетних завдань дошкільної освіти визначено становлення компетентностей дитини під час її здобуття та досягнення оптимальної форми соціальної активності та компетентності, що дає змогу дитині бути активним перетворювачем власного життя та довкілля, мати право свободи вибору і ставати суб'єктом власної життєдіяльності та діяльності з однолітками і дорослими у суспільному довкіллі. Наголошується, що соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку є компетентністю, окресленою Базовим компонентом дошкільної освіти як ключова. Звернення до досліджень вчених допомогло обґрунтовано підійти до розкриття сутності поняття «соціально-громадянська компетентність старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення». Вказано, що соціально-громадянська компетентність передбачає здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя. Водночас, наголошено, що порушення розвитку мовлення впливають на загальний процес формування особистості дитини та її соціальне становлення у суспільстві, як-от: її інтелектуальний і соціальний розвиток і характеристики поведінки нерідко не відповідають віковим нормам, порушується можливість вільного спілкування в колективі однолітків, низький рівень комунікативної взаємодії дитини у певних вікових періодах має різні форми прояву, високий рівень тривожності породжує негативні емоційні реакції та відчуття неповноцінності тощо. Загальне недорозвинення мовлення є чинником, який перешкоджає спонтанному формуванню системи соціальних уявлень у дітей. Така ситуація вимагає розробки методик використання проектної діяльності для подолання мовленнєвих вад та формування соціально-громадянської компетентності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.

Ключові слова: соціальна компетентність, громадянська компетентність, соціально-

громадянська компетентність дошкільника, загальне недорозвинення мовлення, мовленнєві порушення.

The article presents the interpretation of the concepts of "social competence" and "civic competence" in the research of scientists and analyzes the degree of development of the problem of the formation of personal competence. It is indicated that one of the priority tasks of preschool education is the formation of the child's competences during their acquisition and the achievement of the optimal form of social activity and competence, which enables the child to be an active transformer of his own life and environment, to have the right to freedom of choice and to become the subject of his own life activities and activities with peers and adults in the social environment. It is emphasized that the socio-civic competence of preschool children is the competence outlined by the Basic component of preschool education as key. Turning to the research of scientists helped to reasonably approach the discovery of the essence of the concept of "social-civic competence of preschool children with general speech underdevelopment". It is indicated that social-civic competence involves the ability to manifest personal qualities, social feelings, love for the Motherland; willingness to actively participate in social events that take place in children's centers, the community, society and are aimed at improving social life. At the same time, it was emphasized that speech development disorders affect the general process of the formation of the child's personality and his social formation in society, such as: his intellectual and social development and behavior characteristics often do not correspond to age norms, the possibility of free communication in a group of peers is violated, a low level communicative interaction of a child in certain age periods has different forms of manifestation, a high level of anxiety gives rise to negative emotional reactions and feelings of inferiority, etc. The general speech underdevelopment is a factor that prevents the spontaneous formation of a system of social ideas in children. Such a situation requires the development of methods of using project activities to overcome speech defects and the formation of social and civic competence of preschoolers with general underdevelopment of speech.

Key words: social competence, civic competence, social and civic competence of a preschooler, general speech underdevelopment, speech disorders.

УДК 37.09/ 364.-7:053.2
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/61.2.11>

Малишева Д.Р.,
аспірантка кафедри педагогіки
Миколаївського національного
університету імені В.О. Сухомлинського

Постановка проблеми у загальному вигляді. Актуальність дослідження проблеми формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку зумовлена зміною соціокультурних умов формування особистості.

У сучасній соціокультурній ситуації головною домінантою є соціалізація особистості як результат її соціального розвитку та виховання, досягнення оптимальної форми соціальної активності та компетентності, що дає змогу дитині бути активним

перетворювачем власного життя та довкілля, мати право свободи вибору і ставати суб'єктом власної життєдіяльності та діяльності з однолітками і дорослими у суспільному довіллі.

Зважаючи на актуальність проблеми, у державних документах із питань освіти (закони України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», Базовий компонент дошкільної освіти тощо) одним із пріоритетних завдань визначено становлення компетентностей дитини під час здобуття дошкільної освіти. У зв'язку з цим, особливої уваги заслуговує питання розроблення теоретичних і практичних засад формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку. Водночас, проблема формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку ускладнюється порушеннями мовлення і особливої актуальності набуває процес її формування у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній науці наявна достатня кількість досліджень, присвячених формуванню соціальної компетентності дітей дошкільного віку (М. Айзенбарт, Н. Гагарина, В.Павленчик, Т.Поніманська, І. Рогальська-Яблонська, Л. Тарабасова та ін.), а також громадянської компетентності учнів (О.Кучер, О. Пометун, Т. Ремех, Т. Смагіна, В. Шахрай та ін.). Різноманітним аспектам методики розвитку мовлення дітей дошкільного віку присвячено праці А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Луцан, І. Луценко, М. Шеремет та ін. Дослідження мовленнєвих порушень у дітей із загальним недорозвиненням мовлення здійснювали Л. Андрусишин, Р. Левіна, М. Лемешук, Л. Трофіменко, Ю. Флоренська та ін. Водночас, у сучасних дослідженнях недостатньо вивчено проблему формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Така ситуація вимагає теоретичної розробки питання та його практичної реалізації.

Мета статті: на основі аналізу понять «компетентність», «соціальна компетентність» та «громадянська компетентність» розкрити сутність та зміст поняття «соціально-громадянська компетентність старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення».

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблему формування соціально-громадянської компетентності у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення насамперед проаналізуємо ступінь розробленості проблеми формування компетентності особистості та досліджень, присвячених різним видам компетентності, з яких особливий інтерес становлять соціальна та громадянська. Насамперед відзначимо, що компетентність як наукове поняття проблема почала вивчатися вченими на межі 60–70-х рр.

XX ст., у зв'язку із виокремленням в освіті компетентнісної парадигми, яка поступово перетворилася на важливий концептуальний підхід. Як стверджує І.Рогальська, «за такого підходу у зміст освіти входять не лише знання, уміння, навички, а, насамперед, способи діяльності, досвід репродуктивної і творчої діяльності, досвід ціннісного ставлення до соціокультурного довілля. Водночас компетентність особистості передбачає розвиток певних її здібностей, необхідних для реалізації відповідної діяльності» [9, с. 175].

У Законі України «Про освіту» поняття «компетентність» потрактовано як «динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [4].

Дошкільна освіта є невід'ємним складником і першим рівнем системи неперервної освіти, стартовою платформою особистісного і соціального становлення дитини. Модернізація дошкільної освіти покликана привести її у відповідність до міжнародних стандартів, за якою основним освітнім результатом діяльності закладу дошкільної освіти є становлення ключових компетентностей особистості. Оскільки у предметом дослідження є діти дошкільного віку, важливо звернутися до Базового компоненту дошкільної освіти, в якому зазначено, що «компетентність як результат дошкільної освіти та особистісне надбання відображає систему взаємопов'язаних компонентів фізичного, психічного, соціального, духовного розвитку особистості дитини: емоційно-ціннісного ставлення, сформованості знань, здатності та навичок до активного, творчого впровадження набутого досвіду, тобто до регуляції досягнень, поведінки, діяльності [1, с. 4, 5]. У Стандарті також вказано ключові для дошкільної освіти компетентності дитини: рухова і здоров'язбережувальна, особистісна, предметно-практична та технологічна, сенсорно-пізнавальна, логіко-математична, дослідницька, природничо-екологічна, ігрова, соціально-громадянська, мовленнєва, художньо-мовленнєва, мистецько-творча та ін. [1]. Як бачимо, обрана для дослідження соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку є компетентністю, окресленою Базовим компонентом дошкільної освіти як ключова. Отже, розглянемо сутність понять «компетентність», «соціальна компетентність», «громадянська компетентність», «соціально-громадянська компетентність старшого дошкільника».

У словнику іншомовних слів поняття «компетентність» трактується як «обізнаність, поінформованість, авторитетність; компетенція – коло повноважень якої-небудь організації або особи;

коло питань, з яких дана особа має певні знання, досвід, повноваження» [10, с. 282].

Відтак, суттєвий інтерес для дослідження становлять виконані теоретичні розвідки щодо проблематики формування соціальної компетентності у дітей дошкільного віку. Соціальна компетентність дитини є складним утворенням, яка своєю багатокомпонентністю охоплює всю сукупність та глибину функціонування особистості в соціумі, враховуючи при цьому наявні уявлення про суспільне довілля, про себе та інших дітей і дорослих, бажання й уміння спілкуватися з іншими людьми, наявність позитивної мотивації у стосунках із ними, наявний комунікативний досвід, впевненість у собі, емпатію, співробітництво у груповому спілкуванні, навички спільної діяльності, здатність брати на себе відповідальність і долати конфлікти, здатність брати участь у складній системі міжособистісних відносин, розуміти інших людей та використовувати ефективні стратегії для досягнення комунікативних цілей.

Як стверджує І. Рогальська, «соціальна компетентність дозволяє дитині зрозуміти різний характер ставлення до неї дорослих і однолітків, обирати лінію поведінки, адекватну соціальній ситуації, попросити, за потреби, про допомогу і надавати її самій, враховувати бажання інших людей, стримувати себе, висловлювати прохання, пропозиції, незгоду, використовуючи соціально схвалені способи» [9, с. 218].

За Т. Поніманською соціальна компетентність – «це відкриття у світі людей, навички соціальної поведінки, готовність сприймати соціальну інформацію, бажання пізнати людей і робити добрі справи» [8, с. 6].

На думку Н. Гагаріної, «соціальна компетентність є інтегральною якістю людини, що складається з набору емоційних, мотиваційних характеристик і проявляється соціальною активністю і гуманістичній спрямованості особистості» [2, с. 10].

На переконання Л.Тарабасової, соціально компетентний дошкільник характеризується здатністю: «приймати соціальні правила і норми, знаходити правильні орієнтири для побудови своєї соціальної поведінки; орієнтуватися у своїх правах та обов'язках; поводитися з партнерами по спілкуванню гнучко; реагувати на їхні слова та дії адекватно; вміти вислуховувати, погоджуватися, відстоювати власну точку зору, домовлятися, укладати угоди; виявляти толерантність, емпатію, здатність співчувати і співрадіти; розраховувати на себе, рідних, близьких, знайомих, товаришів; звертатися, у разі потреби, по допомогу, вміти нею скористатися та інше» [11, с. 13].

Отже, соціальна компетентність виявляється в активній інтеріоризації дитиною соціальних норм, правил, з якими вона стикається у різних

видах соціальної взаємодії для вибудовування і регулювання міжособистісних соціальних відносин. Це робить соціальну компетентність значущою як для внутрішнього світу особистості, так і для її «входження» у соціальний світ людей. Особистісний аспект соціальної компетентності виявляється у рисах особистості (комунікативності, емпатійності, толерантності, співчутливості), що сприяють налагоджуванню соціальних контактів, натомість інші риси характеру, які закріпилися в особистісному просторі (тривожність, відчуженість, агресивність, егоїстичність, конфліктність), перешкоджають досягненню комунікативних цілей і не сприяють гармонійній соціалізації. При цьому є визначальним фактом те, що соціальна компетентність є і результатом, і важливою умовою успішної соціалізації дитини в соціумі, оскільки чим вищий рівень розвитку соціальної компетентності, тим ефективнішим і більш гармонійним є процес соціалізації, тим більш успішно налагоджується міжособистісна взаємодія. Тому формування соціальної компетентності особистості дитини є важливою проблемою сучасної дошкільної та корекційної освіти, оскільки завдяки цьому формується здатність особистості діяти в соціальному довіллі загалом і зокрема в конкретних соціальних ситуаціях взаємодії з людьми, діяти найбільш виважено, результативно і ефективно.

Наступним поняття, яке вимагає розгляду, є «громадянська компетентність», на необхідності формування якої наголошується у «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» [3]. Концепцією визначено завдання для дошкільної освіти, а саме: «навчання основам самоідентифікації, усвідомленню приналежності до спільноти, громади, держави; виховання поваги до державної мови та державних символів; сприяння гармонійній соціалізації у спільноті, формуванню розуміння різних соціальних ролей; формування здатності до спільної колективної діяльності, набуття досвіду досягнення спільних цілей» [3, с. 7].

Дослідники вбачають тісне поєднання соціальної і громадянської компетентностей, коли в широкому розумінні громадянська компетентність є різновидом соціальної компетентності. Зокрема, О.Кучер трактує громадянську компетентність у широкому сенсі «як функцію громадянського суспільства, що створює ґрунт для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства, та у вузькому – як параметр діяльності особи, соціалізованої під впливом громадянських знань, навичок та вмінь, що передбачає наявність громадянських цінностей і якостей, дотримання правил поведінки та відповідальність як соціальну якість людини» [5, с. 40–41].

Громадянську компетентність О. Пометун вважає ключовою та розуміє її як «здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно

реалізовувати громадянські права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства». Результатом сформованої компетентності є «громадянськість - готовність людини реалізувати свої права та обов'язки, поважати права та свободи інших громадян, усвідомлювати відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки» [7, с. 18].

Соціально-громадянська компетентність дитини дошкільного віку є новою ключовою для дошкільної освіти компетентністю, окресленою Базовим компонентом дошкільної освіти. Соціально-громадянська компетентність визначена у Стандарті як «здатність до прояву особистісних якостей, соціальних почуттів, любові до Батьківщини; готовність до посильної участі в соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя» [1, с. 16]. Згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти сформованість соціально-громадянської компетентності має виражатися «в ціннісному ставленні дитини до себе, своїх прав та прав інших, наявності уявлень про правила і способи міжособистісної взаємодії між членами сім'ї, родини, іншими людьми та вмінні дотримуватись цих правил у соціально-громадянському просторі, а також у ціннісному ставленні та повазі до культурних надбань українського народу, представників різних національностей і культур» [1, с. 16]. Таким чином, на етапі здобуття особистістю дошкільної освіти, у дитини мають сформуватися основні загальнолюдські цінності (здоров'я, сім'я, повага і любов до батьків, роду, держави, Батьківщини, дружба, доброта), розвинути почуття приналежності до сім'ї, родини, колективу однолітків, Батьківщини), громадянські цінності (обов'язки перед іншими людьми, повага до особистих прав, та до прав, честі і гідності інших людей), цінності спілкування, комунікативні навички, за допомогою яких здійснюється інтеграція у суспільство, способи міжособистісної взаємодії, співпраці з іншими дітьми, шляхи розв'язання конфліктних ситуацій мирним шляхом тощо. Процес формування соціально-громадянської компетентності також включає особистісне становлення дитини, відповідно до якого у неї мають сформуватися особистісні якості (самостійність, відповідальність, толерантність, працелюбність, лідерство, людяність, спостережливість, справедливність, ініціативність, активність, креативність тощо). Важливо також навчити дитину виявляти почуття власної гідності як представника українського народу та громадянина, демонструвати дружнє та неупереджене ставлення до представників різних національностей і культур.

Отже, соціально-громадянська компетентність старшого дошкільника – це комплексна характеристика його як особистості, що виявляється у готовності оволодіння соціальною реальністю

й здатності активно брати посильну участь в соціальних подіях, основу на загальнолюдських якостях особистості і спрямовану на реалізацію громадянських цінностей, дотримання соціальних правил та норм поведінки у щоденній життєдіяльності.

Висновок. Формування соціально-громадянської компетентності дошкільника – процес складний і тривалий, оскільки він вимагає усвідомлення та засвоєння нормативних цінностей, традицій, звичаїв українського народу, вивчення державних і національних символів України, формування громадянських поглядів, переконань і цінностей, на основі яких формується емоційно-ціннісне ставлення дитини до себе, до життя в товаристві однолітків, в соціумі та в державі в цілому, усвідомлення своєї ролі в сім'ї, групі однолітків, громаді, уявлення про себе як члена громади, суспільства. Окрім того, цей процес може ускладнюватися через порушення розвитку мовлення дитини, що загалом впливає і на процес формування її як особистості, і на формування її соціально-громадянської компетентності. У дітей із порушеннями мовлення труднощі становлення міжособистісних стосунків, неадекватність емоційних реакцій, оцінки і самооцінки, низька пізнавальна мотивація, порушення комунікативної діяльності призводять до різкого зниження рівня психосоціального й особистісного розвитку і обмежують їхні можливості в пізнанні суспільного довкілля та соціально-громадянського простору. У дітей із загальним недорозвиненням мовлення недостатньо сформована вербально-семантична сторона мовлення впливає на накопичення мовних понять і формування уявлень про суспільне довкілля. Дослідниця особливостей процесу соціалізації у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення М. Лемещук вказує, що «в дітей із загальним недорозвиненням мовлення недостатня мовленнєва активність, яка з віком, без спеціального навчання, різко падає. При відносно збереженій смислової, логічній пам'яті у дітей знижена вербальна пам'ять, страждає продуктивність запам'ятовування – вони забувають складні інструкції, їх елементи і послідовність завдань. У більш важких випадках, низька активність пригадування може поєднуватися з обмеженими можливостями розвитку пізнавальної діяльності. Такі особливості дітей унеможливають повноцінне спілкування і, насамперед, загальний психічний розвиток. Комунікативна діяльність таких дітей виявляється обмеженою через труднощі у спілкуванні з однолітками та дорослими [6, с. 56]. Як бачимо, недорозвинена комунікативна функція мовлення ускладнює оволодіння дитиною мовленнєвими конструкціями, зворотами, поведінковими настановами, що заважає повноцінному спілкуванню з дорослими і однолітками, а незріла соціально-перцептивна сфера впливає на сприйняття

і формування образів соціальних об'єктів. Таким чином, загальне недорозвинення мовлення є чинником, який перешкоджає спонтанному формуванню системи соціальних уявлень у дітей, що знижує ефективність процесу формування їхньої соціально-громадянської компетентності. Для успішного формування такого виду компетентності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення необхідне забезпечення особистісно зорієнтованої взаємодії усіх суб'єктів освітнього процесу – батьків, вихователів, психологів, логопедів тощо. Напрямом подальших наукових розвідок стане розробка критеріїв, показників та рівнів соціально-громадянської компетентності старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення, а також розробка відповідних діагностичних завдань.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). URL: <https://mon.gov.ua>app>media>rizne>....>
2. Гагаріна Н. Формування соціальної компетентності дітей у розвивальному середовищі. *Дошкільне виховання*. 2008. № 3. С. 10–13.
3. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua>app>media>2018/01/18>
4. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів: дис. канд. пед. наук. К., 2014. 252 с.
6. Лемешук М.А. Педагогічні умови соціалізації старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення в дошкільних навчальних закладах. Дис. канд. пед. наук. Київ, 2017. 180 с.
7. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. №23. С. 18–20.
8. Поніманська Т. І. Дитина і соціум. *Дошкільне виховання*. 2004. № 8. С. 4–8.
9. Рогальська І.П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві. Дис. д-ра пед. наук. Луганськ. 2009. 400 с.
10. Словник іншомовних слів / уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. К.: Наукова думка, 2000. 680 с.
11. Тарабасова Л.Г. Виховуємо соціально компетентного дошкільника. Дніпропетровськ, 2016. 30 с.